

В. ВРАЖЛИВИЙ

ЛИСТ ДО ДРУГА

ІЙ ДРУЖЕ, Ромо! Чи пам'ятаєш ти, як ми з побою зустрілися на селі? Я мав їхати вчипися. Ти сказав моему батькові, що залізницею зараз не проїдеш. Була возовиця. Батько запряг єдину конячку, посадовив на передок брата, а мами зав'язала у вузлик і пшона і соли; крім всього іншого, навіпть дала маленький казанок. Виїхавши за ворота, я довго ще чув, як голосили мами. Ми закурили. Запалив і брат, що йому скуб за це батько вуха. За возом біг маленький пес, висунувши блискучий малиновий язик. Я до того часу ще не був у великому місті. Ти мені оповідав про Харків, твої слова підпалювали мій мозок, що на примпливому вогні фантазії малював надзвичайні мрії. Ти своїми оповіданнями, часто цікавими, скорочував подорож. Дороги ми не знали, через те блудили і їхали аж при дні.

На піскуватій непривабливій рівнині я вперше побачив місто, закутане димовим, легеньким, синюватим серпанком. Вперше мені запримтіло серце, захопився дух. Що-ж буде далі? Ти лише посміхався. Я поцілував брата, дав йому махорки на дорогу, а сам з побою з порбінками за плечима рушив вперед. Ти згодом дав нести свою корзинку, щоб вільніше було оповідати. З мене копився піт, але я мовчав і слухав. Коли ми

дійшли до міста, коли тобі зустрілася якась невеличка крамничка, ти взяв мої п'ять карбованців, щоб у мене не випягли їх злодії. Але їх незабаром, здається, випягли в тебе, встиг ти купити коробку гарних цигарок та плитку шоколаду, об яку я ледви не поламав зубів.

Було ще рано, принаймні для міста. Мені з цього прохи дивно було, бо в нас встають, коли ще сонце не сходить, а шут, як ми проходили базар, то й там не було людей.

Підійшли ми до невисокого червоненького будинку. Дві години сиділи, чекаючи, поки прокинуться твої знайомі. Ти встав із клунку, де лежав мій хліб, коли побачив, як якась жінка вийшла з хвіртки відчиняти віконниці.

— М-те Торгакова! Це-ж ви? Здравствуйте.

Ромо, Ромо! Як на тебе подивилася т-те Торгакова. Я-б злякався на твоєму місці. Але ти здивовано скрикнув:

— Хіба не впізнаєте? Шановна, дорога т-те Торгакова!

— Пізнаю. Чого вам треба? В мене й без вас прироти на моїм сумлінні.

— Ах, т-те, — ти поді, Ромо, захитав головою, — ви-ж дивітьсь! — Ти показав великим пальцем на мене. Далі ти говорив пошепки, нахилиючися до вуха своєї знайомої. Я помітив, що вона почервоніла, посміхнулась. А зрадник віпер доніс на своїх крилах до мене кілька слів. Ти брехав, Ромо, кажучи, що я привіз із собою багато грошей і що в мого батька є свинячий завод.

— Здравствуйте. Як вас звуть? — звернулась до мене т-те Торгакова, — Марпін?! Ну, нічого, заходьте до хати.

Зайшли. М - те Торгакова повела нас через брудну, смердючу кухню, в якусь кімнату не кімнату, сарай не сарай, де не було жадного вікна, а єдині двері були забиті паличками, на яких сушилися ковдри з шматками бавовни та ганчірки; внизу дверей були маленькі дверці. Ввечері того - ж дня я довідався, що тими дверцями входила коза з козенятками. Вони так жалібно й ніжно мекали! Я поклав свої речі в куток, ти свою корзинку примостив десь у справжній кімнаті. Цілий день було нудно сидіти, і я пішов гуляти. Спинався біля кожної віприни, з жахом дивився на автомобілі, що налітали немов - би - то зовсім на мене, з оспрахом оглядав гарно одягнених людей, які й мали тільки роботи, як я вирішив, що гуляти чи, правдивіш, бігати цілий день. Зі드хаючи я проводив терпким поглядом кожную жінку.

Серце мені щеміло. «Люди нічого не роблять, одягаються в шовки, блищать золотом! Ех, якби їх в'язати, косити під пекуче сонце, коли аж шкіра пріскає! Яка неправда. Чого наші селяни, що на їхніх руках цілий вік ростуть мозолі на мозолях, не одягнуть такої розкішної одяги? Якби нашу дівчину закупати в м'який шовк та на її спруджені порепані ноги взупи лакові черевики». Я так замріявся, що на когось напкнувся. Коли я глянув на того чоловіка, то я побачив, з якою він гидливістю дув та махав руками на те місце, що торкнулося об мене. Він обминув мене. Я більше не схотів ходити, мені сліози наверталися на очі, мене доти ще ніхто так не ображав. Уже недалеко від дому я став біля одного свічада, що було просто коло тротуару. Справді, який я гидкий. Мої чоботи були великі, й проклята онуча витикалася із халяви. Моя куртка, перешита з батькової чумарки, кидалася.

на - віч своїми різнокольоровими лапками, як ковдра, зшипа з лоскутів. На моїй голові був широкий бриль, яким я так гордував у себе на селі. Я сам його сплів на весні. Із сумом я залишив свічадо.

Коли я прийшов додому, ти, Ромо, мене вилаяв, бо ласі кози прогризли торби й над'їли хліб. Потім ти став ласкавіший і попрохав у мене останні три карбованці, сказавши, що ти мені їх віддаси, поступивши на посаду; а посад першого-ж дня, за твоїми словами, запропонували тобі чи не цілий десяток і лише черга була за тобою, треба було часу, щоб подумати, яку краще взяти.

Того - ж вечора вилаяла мене й хазяйка. Я, якщо ти пригадуєш, лягаючи спати, побачив під стелею сіно. Я думав, що гостинна т - те Торгакова це спеціально для нашої постели там повісила. Не довго думаючи, я сіно зірвав і постелив. Було приємно лежати. Я заснув. Розбудив мене гомін. Наді мною стояла хазяйка, од серця їй аж живіт сіпався, а трохи позад неї стояв ти, Ромо, в тебе сіпалися беззгучно від сміху губи. Не сміялася тільки коза з своїми дітками, вона чудно висмикувала сіно з-під мене й инколи задоволено мекала. Сіно це, як мені з'ясувала хазяйка, вона купила на базарі, купила недавно і заготувала на зиму. Як цього кози не знали?

Другого дня мені вранці хазяйка дала дві цеберки наносити з басейну повну діжку води. Я почував себе так бадьоро, що побіг до басейну й майже бігом приніс цеберки. Але ця моя покvapливiсть розгнівала хазяйку. Річ у тому, що я її заспав біля моєї торби. Звичайно, я не сказав нічого. Лише, коли вона пішла на базар, я найголовніше з харчу поховав у сараї між дровами.

Несучи останні дві цеберки, я нагнав білявеньку повненьку дівчину. Вона була в білих черевичках, в пендіпних білих панчохах, що красили так ноги. В двір ми ввійшли разом.

— А ви хіба в нас живете? — спитала вона.

— Туп,— почервонівши промовив я.

Дівчина призириливо оглянула мене з ніг до голови. На обличчі вона спинила довгенько свій погляд, і я поміпив, як призириливість зникла; вона навіть посмінулася.

— Учитись приїхали?

Я кивнув головою. Вона пішла, а я дивився услід. Потім ми випадково зустрічалися, вона щось питала у мене, а я щось відповідав. А одного разу, як ти, Ромо, стомлений від шукання посади, заснув, я взяв твої ботинки, почистив їх, надів твою блузу, зав'язав твою краватку, зачісав своє чорне густе волосся й вийшов на двір через козячі дверця.

На щастя, в твоїй кешені були дрібні гроші з моєї проячки. Білява повненька дівчина чекала мене біля хвіртки. Ми пішли в сад, де росло лише при сухопних осики. В саду було багато людей, вони ходили по-двоє і в темних закутках цілувалися. Моя знайома була цікава людина! Як ми проходили біля буфету, вона з приємним сміхом питалася, чи мені подобаються пирожні. Ромо на другий день ти здивувався, що твоя кешеня за ніч спорожніла. Ти лаявся, а мені весело було. Зося (так звали ту дівчину) тієї-ж ночі пестила моє волосся, цілувала мої губи, подовгу дивилася в очі. Вона, мовчазна й жадібна, припискувала мою голову до своїх грудей. Сиділи ми поді, мабуть, над кімнапою, де ти безтурботно спав з милими козенятами. Батьки Зосі

жили влітку на дачі, за містом, сестра старша поїхала до тьомі. В трьох кімнатах з килимами, з калачиками на вікнах, із спаренською, але чепурненською меблею, ми були вдвох. Моє піднесення зробило мене розумним, веселим, сміливим. Я, до нестями регочучися, приписував м'який спрункий спан дівчини. Ромо! А який світ у кімнаті був гарний! Тоді я догадався, що елексиру ніякого не треба шукати, елексир — повітря. Воно живило мене, його я набирив повні груди.

Як потім виявилось, Зося мала на другий рік теж вступати до інституту. Через кілька днів приїхав її батько — вусатий інженер, він не міг фрази сказати без «дескати». Я його відразу зрозумів — він захопив, щоб я готував його доньку. Мене запросили на гору, до інженера. Зося підійшла й таємниче сказала:

— Це все я.

Важко ступаючи підборами, крутячи однією рукою вуса, увійшов батько. Він почав спочатку екзамінувати мене. Іспит я випримає, від задоволення інженер витер свою лисину хусткою. Потім почали торгуватися. Я випоргував снідання й обід. А хіба цього мало?

Але заняття мали початися через два тижня, бо батько хотів, щоб доня погуляла. Він попрощався зі мною, не подаючи руки. Говорили ми з ним в кухні; він напевно був іншої думки про мене, ніж доня, і, мабуть, боявся, щоб я своїми чобітьми не зіпсував килимів.

Але до занять, за ці два тижні, хазяйка, т-те Торгакова, зовсім іншими очима спала на нас дивитися. По-первах, вона до мого прізвища додавала «го-сподін», а коли сердилася — «товариш», потім вона ці знаки пошани забула. Вона навіть спала в'їдлива, обридала, нагадуючи про порося, що ніби-то мав прислати

мій батько із свинячого заводу. А одного разу обізвала при побі, Ромо, мене злодієм за те, що я взяв окраєць хліба. А що-ж я мав діяти? Мені хотілося їсти. Не міг-же я прохати милоспині в Зосі. Соромно. Розмовляючи зо мною, т-те Торгакова заплакала. Мені шкода її стало, перед тим я бачив, як вона несла на базар кофту. Ти, Ромо, від жалю теж її втішав, ти говорив, що озолопиш усіх, як нарешті побі дадуть стільки упримання, скільки ти захочеш.

М-те Торгакова почервоніла.

— Дурите ви мене.— Вона була харків'янка, через те додала,— ракли!

— Навіщо лаятися?— сказав ти, мій друже, образившись.— Чого-ж ви хочете? У пвого батька є свинячий завод?

Це питалися в мене. Звичайно є, хіба-б я став брехати. Але хазяйка приzirливо захитала головою.

Вона свої наміри здійснювала чудово. Раніше я щодня прибирав нашу кімнату, вичищаючи «все» лопатою. Але після цієї розмови лопата зникла, а кози, яких раніше на ніч прив'язувалося, гуляли всю ніч по нас і по нашій постелі. Я дуже розсердився, прокинувшись серед ночі: козенята, біленькі й гарні, жували мою сорочку, а стара коза, шукаючи хліба чи чогось іншого, розкидала мої книжки.

На другу, на третю ніч ми не могли спати. Сон боявся заходити в кімнату, де жили рогаті істоти.

Ти, Ромо, сердитий встав уранці. Ти цілу ніч не спав. Твої очі позеленіли, на бороді, що давно вже не голилася, почіплявся пушок, що невідомо відкіля взявся, бо ми спали не на подушках. Ти довго думав. Я кілька разів озивався до тебе, але ти не відповідав. Потім

пи вдарив себе по лобі, і в пвоїх очах відбилося сонце. Ти не сказав мені нічого; мовчки, але бадворий і радісний, ти пішов до т-те Торгакової. Через стіну я чув:

— З усіма святими, т-те Торгакова.

М-те Торгакова щось нерозбірливо пробурчала.

— Нарешті ми звільнимо вашу кварпірю. Сьогодні перший день моєї служби інтересам держави. Я лише вчора навмисне мовчав про це. А моему поваришеві вже батько вислав справжнє йоркширське порося. Да, да!..

Потім ти вийшов і пішов на гору.

Крім сім'ї інженера на другому поверсі жила кондукторша. Її чоловік помер ще задовго до нашого приїзду. В неї було двоє дітей, що з них одно вперше сказало «патко», коли побачило дешеву дубову труну, а в ній свого батька. Кондукторша цілими днями бігала клопотатися про пенсію, яку їй кінець-кінцем призначили що-місяця по сім карбованців. Жила вона в одній світлиці з трьома поверхами ікон у купку та ще мала кухню. Я бачив цю кімнату, коли мене посилала т-те Торгакова за сіллю. Стіни були вибілені і в двох місцях оздоблені листівками різдвяними та великодніми з жовтими курчатами, що вилуплювалися з яйця, та з зимовими дідами-морозами. Над вікном висів вид Київо-Печерської лаври з богородицею на небі. Біля дверей стояло чисте ліжко, застелене ковдрою з сапиром і німфою. На ліжкові ніхто не спав, воно стояло в світлиці для краси.

— Іди сюди! — покликав ти мене згори. Коли я підійшов, ти поклав палець на вуста, а потім посварився.

З цього дня почали ми жити в кондукторші. Спали ми на підлозі в свіплиці. Я їй досі не знаю, яке сказав ти чарівне слово цій довірливій жінці. Я знав, що ти чарівник. Ти виходив пів на десяту на посаду, а приходив рівно пів на п'яту. Цікаво, де-ж ти ходив сім годин? Мені сумно було одному, я з нудоти перечипав засмальцовані «жипія святих», єдину книжку, що була в кондукторші. Зосю забрав батько на дачу, приїхати вона мала лише через пиждень. Ми з нею попрощалися ніжно, заразом сказавши, що один одного кохаємо. Кожний день приносив сумну звістку. Прокляті гроші давно вже зникли. Мій шлунок незадоволено бурчав що-ранку. Лише коли повертався з гулянки ти, Ромо, я непомітно, взявши сала та пшоно, виносив казанок на пуспир, що був за нашим двором. Твої сприпні руки діставали десь картоплі, і ми варили куліш. На паливо йшли задні стінки сараю та сусідські паркани. Та незабаром вийшло все пшоно. Два дні я не їв нічого, а на третій день непомітно взяв з кошика п-те Торгакової хліба, коли вона повернулася з базару. Але я не крав, я думав при першій нагоді повернути їй вдесятеро більше. Хліб — а його було чимало — ми з'їли за раз.

— Ну, як далі? — спитав я, коли знову захотілося їсти.

Ти, Ромо, проспівав уривок із шаблонної непристойної пісні. Мене це образило. Я розсердився.

— Ти моє все проїв. Гроші подівав десь мої. Я тебе привіз сюди. Де-ж твоя совість?

Ти мовчав. Я встав. З побою більше не хотілося говорити. Вирішив їхати додому. Навіщо мені інститут, коли я здохну з голоду. Я ясно уявляв нашу хату.

Тепер вечоріє, напевно, привезли останній віз снопів і вивершили спирку. Сестра простеляє рядно за хатою. Сідають вечеряпи.

Я йшов вулицею, де смердів дим перегорілого вугілля з паровозів, що сновигали на станції, мені вчувався смачний запах борщу, що переслідував і гонив до вокзалу. «Може, кого побачу знайомого та позичу на квиток» — думалось мені. Обшукав увесь вокзал, навіть зайшов до першої класи, відкіля мене вигнав чоловік із мідними гудзиками. Він дуже наспрахов мене, коли довідався, що й квитка в мене немає. Я сів біля баку з окропом. Мене цікавили люди, що брали на чай воду. Вони зовсім не були подібні до тих чоловіків та жінок, що я бачив у місті. До кранту пропягалися чорні, брудні маленькі й великі руки, що примали жерстянки з консервів; деякі поприроблювали ручки до коробків — я знав, що то хазяїнуваті селяни. Коли в них хтось сторонній прохав жерстянку, вони давали, але вороже стежили, щоб не пропало їхнє добро. Я думав правильно, що до баку підходять усі, які покомом валялись у залі першої класи. Але моїх земляків не було.

Ноги отерпли. Довелося погуляти перед вокзалом. В місті миготіли лихтарі, освітлюючи коло дрібних порошинок. Вечір впихомирив спук і грюк, згуки стали пендіпніші й лякливіші. Я стежив, як під'їжджали автомобілі, візники, як з екіпажів вставали люди, сипі, з грошима. Як я їх тоді ненавидів! Я помітив одну жінку, повстпу таку, що коли вона озивалась до візника, то чулось, як белькотів у середині жир. Яка вона огидлива була!

Перед вокзалом обезлюдніло. Вона вийняла з гаманця цілий червінець. Візник їй давав здачу. Гаманець був

напевно пуго набитий, бо п'ятворка впала на брук, її зовсім жінка не помітила; як вона одвернулася, а візник од'їхав, я мерщій підняв гроші. Я примпів, неймовірний холод огорнув мене. Нарешті, я ще прохи поживу! Нарешті я доїду додому!

«Невже я злодій?»

Я закам'янів і безп'ямно дивився на жінку, що заду-мавшись стояла. Вона одчинила гаманець. Хоч-би не помітила, що в неї не стало грошей! Але вона просто дивилася на себе в свічадо. Попудрила ніс, поправила волосся... Попім пішла повільно, важко дихаючи.

Моя рука стискувала чужий папірець.

«Невже я злодій?»

Ні. Я не злодій». Я наздогнав жінку на східцях.

— Це ваші гроші. Ви загубили.

Ткнув її папірець у руки й хуленько втік. Коли жінка зайшла у вокзал, я вголос скрикнув:

— Ой дурень. Я знав, що в'язільниці у нас на селі за два тиждні заробляють такі гроші.

— Мартене, — почув біля себе голос. Я відразу догадався, що це Зося. Тільки вона одна так ошляхепила моє ім'я й вимовляла його з французьким прононсом.

Я щиро їй зрадив: хотілось обійняти дівчину. Вона врятує мене від голодної смерті! Я простяг руки, але Зося сердито хитнула головою.

— Почекай. Прийдемо додому.

Я йшов осторонь, немов випадковий знайомий. Але мій голод дався в знаки: коли довелося переходити високий узенький місток, що повиснув високо над залізницею, мені закрутилася голова. Я схопився за поруччя й знесилено сів. Перед очима пропливали в неймовірному русі сині колеса.

— Що з побою? — в голосі Зосі прозвучала при-
вога.

Я мовчав. Мені кинулися на вічі мої бліді, мертві
руки. В грудях спала порожнеча, що її давила з усіх
боків вага.

— Мартене, Мартене, що з побою?

— Підведи мене.

Зося взяла мене своїми пухкими руками й поста-
вила.

Я навмисне замружив очі. Коли розплющив я їх,
коlesa зникли; я бачив перед собою перелякану Зосю,
а далі, в світлі лихтарів, — вагони біля депо.

— Люба моя! Мене за цей час спіткало нещастя, —
кволим голосом сказав я. — В мене вирізали гроші й
украли пальто. Я при дні не мав і рисочки в роті.

— А багато грошей?

— Карбованців сто.

Зося вже не соромлячися взяла мене під руку. Ми
безпечно дійшли додому. Ромо! те, що поді я їв, на-
певно, тільки снилося тобі. Але-ж я не забував про
тебе. Я прийшов додому поді, коли холодне ранкове
небо чекало сонця. Я розбудив тебе. Ти, мій друже,
сонний поїв пиріжки й обмилівшись намазав один шма-
ток хліба гірчицею замість масла. Вранці ти проки-
нувся здивований, що тобі їсти не хочеться; не дові-
ряючи собі, ти помацав свій живіт. Бувають чудеса
на світі! Кондукторша через кілька днів сказала, що
я поправився, а ти, Ромо, дивувався, де я, провінціал,
пропадаю кожної ночі. Твої підозріння були такі великі,
що ти став шпигуном. Треба було лише мені вийти
ввечері, як ти, нахиливши вперед голову, слідкував за
мною, нюхаючи повітря своїм великим носом. Але не

пощасило побі вловити мене. Бо розумна Зося одчиняла вікно, що як-раз біля нбого спояв худорлявий бересток. Я лазив по дереві, як малпа. Зосі подобалася така таємничість. Можливо, що це нагадувало сцену якогось роману, можливо, що її чутливі вушка вчували під вікном серенаду. Я для неї був лицар.

Наше кохання принаджувало її. Я гадаю, що туп велику вагу мало те, що ми завжди говорили пошепки, ходили навшпиньках.

Кохання — пошесне. В нашому невеличкому будинку й тебе й кондукторшу напали бактерії кохання. Ти, Ромо, одного разу ледве не опинився в районі. Ми гуляли вдвох по вулиці. Біля нас проходило багато жінок. Твої прудкі очі оглядали кожну, нарешті вони зайнялися вогником рожевого ночника. Ти побачив якусь надзвичайно товсту, низьку жінку. На мій смак, вона зовсім була невродлива. Але ти сказав папетично:

— Як ви мені подобаетесь!

Жінка напевно не розуміла української мови, а може просто не звернула уваги. Тоді ти крикнув по-російському й по-французькому:

— Як я вас люблю!

Ромо! Людей немає героїв — це ти довів. Жінка з розпачем крикнула:

— Міліціонер!

Ти з ляком хупенько побіг і зник у великому будинку. Я довго чекав тебе. Нарешті ти висунув свій ніс із дверей під'їзду.

— Її нема?

Ги легко зідхнув.

Дома нас чекала новина. Кондукторші наговорила т-те Торгракова різної нісенітниці. Вона довела наївній

жінці, що ми нічого не маємо. Ти легко переконав кондукторшу, що ми — люди спатечні, порядні. Наговорив їй багато компліментів, а на т-те Торгакову висипав лайки з свого рогу доспатку, як перекупка на базарі. Кондукторша всьому повірила. Перед сном вона чепурилася перед свічадом.

— Я, Ромо, і дітей вирядила на село до баби, хай вони там поправляться.

Я захріп, заплющив очі, але не спав. В кухні заскрипіло ліжко: кондукторша кілька разів перевернулася.

— Ви, Ромо, не спите? Мені щось не спитьсья, — обізвалася кондукторша. Нудно.

— Та теж не спитьсья, — відповів ти.

Я почув, що ти сів на постелі й подивився на мене.

— Ти спиш?

З мого носу вилітав ще глибший свист. Ти, Ромо, встав і дійшов до дверей. Я голосно чхнув, теж устав, чухаючи очі.

— Снилось мені, Ромо, немов-би то я падав, падав, страшно так було... Все нижче й нижче...

— Краще було-б, якби ти зовсім упав та й не встав, — сердито перебив ти мене, лягаючи біля мене.

II

Иноді живеться на світі білому весело. Я вже не сумував, мій шлунок був спокійний. Я почав підготувляти Зосю. Вона часто переривала мої лекції, вигукуючи славу моему розуму. Все було прекрасно.

Але поволі наближалося п'ятнадцяте число. Це число, ти це добре знаєш, прагічне: воно непаристе й гірше, ніж чортів тузін, бо службовці саме поді

одержують плапню, а статечні кварпиранти плапять за помешкання. Для нашої хазяйки це число було надійне, як веселка для християн. Вона з охотою оповідала, що саме має купити на ці гроші, що ми заплатимо. Коли вона мріяла, її обличчя набирало молитовного вигляду. Ти, Ромо, прийшов веселий з посади. Ти, попираючи руки, ввійшов у кімнату і, між іншим, спитав у кондукторші:

— А що - б ви сказали, Маріє Микиповно, якби в нас не було грошей заплатити?..

— Господи, — очі Марії Микиповни и звернулися до ікони, — це ви пустуєте.

— Ні, немає грошей.

— А коли - ж будуть?

— Бог його знає, — побожно промовив пи.

Хазяйці очі заблистіли, скопилася одна слъоза, впала на кофточку й розпала чорною плямою. За нею друга, претя, десята... Я одвернувся. Я не можу дивитися на слъози.

— Я — негідник! Признаюсь перед вами. Я брехав, я не служу. Проклинайте мене, я рву на собі волосся. — Твої руки били тебе в груди.

Двері відчинилися. Смуга сонячного світла раптом пронизала денні сутінки кухні. В дверях стояла м - те Торгакова.

— Що це у вас таке? — Колишня хазяйка глянула на теперішню хазяйку. — Це цей халамидник Рома і терпить світ таких людей! Хіба вам очі повилазили, — звернулась вона спочатку до тебе, а потім до мене. — Кого ви оббираєте, кого ви об'їдаєте?

— М - те Торгакова, ви за свої слова одвічатимете. Ви мовчіть, я про вас знаю чимало. Це цей чудақ

може думати, що ви свої кофти носите на базар. Я знаю ваші гешефти. Ви берете під заклад за копійки те, що коштує карбованці. Людей ви оббираєте, а не ми. У вас у середині плити куб самогонний стоїть.

— Спасителю наш, ізбави нас від такої напасти, — т-те Торгакова побожно перехристилася, тихо залишила кімнату й обережно зачинила за собою двері.

— Не плачте, Маріє Микитовно. Не плачте. Всі ми, я, він і ви, нещасні, ні в кого у нас немає за душею копійки. Не сердьтесь на нас. Ми, як спанемо людьми, дамо вам багато - багато грошей. — Ти ці слова сказав, як дитина, щиро, з вірою. Кондукторша навіть підвела голову. — А поки - що давайте жити комуною. Я завтра візьму мої книжки й понесу на базар.

— Де вони? — спитала кондукторша.

Ти, Ромо, підійшов до моїх підручників і ласкаво, як козак любимого коня, похлопав по книжках рукою.

— Це - ж мої, — крикнув я.

— Хіба неоднаково, що значить мої, твої?

Я засоромився. Я нічого не сказав, коли мої підручники другого дня ти, мій друже, взяв під пахву, хоч вони мені дуже були потрібні. Та й що я міг сказати? Ти, Ромо, володів надзвичайним даром переконувати людей. Книжки ти звичайно поді продав, але де гроші ділись? Їх кондукторша не одержала. Вона плакала цілих три дні підряд. Мене той плач так знервував, що я ні з того, ні з свого сердився три дні на Зосю. Кондукторша хотіла нас виселити. Вона прохала, вклонялася. Але куди ми могли дітися? Я взяв свою нову куцину. Я згадав про т-те Торгакову. Вона як - раз доїла козу, коли я до неї зайшов.

— Купіть у мене куцину!

М-те Торгакова недовіжливо повернула голову. Вона напевно боялася, щоб я її не підвів. Круглі очі зацікавилися, але дивилися спорожко, вивіряючи. Потім вона вспала, виперла об фарпуха руки, мовчки взяла мою куцину й пішла в суміжну сонячну кімнату. Обдівлялася довго.

— На селі може-б хто й купив, а тут навряд... — про себе пробурмотіла м-те Торгакова.

— Не треба мені її.

Я взяв куцину й хотів виходити.

— Куди ви? Спрівайте. Вам-же грошей треба, — далі вона красномовно мені доводила, що на світі дуже багато нещасних людей, але й добрі є. Наскільки я зрозумів, вона себе зараховувала до останніх. Вона, мовляв, жаліє мене, вона знає, як скрутно жити студентам.

— Два карбованці візьмете?

Два карбованці? Може мені почулось? З пересердя я вирвав куцину.

— Не можна-ж так гарячитися, — порадила м-те Торгакова. Нарешті ми зійшлися на п'ять карбованців. Я вирвав із рук перекупки зелененький папірець.

В кімнаті кондукторші застав тебе, Ромо, з хазяйкою. Вона прохала, щоб ми залишили її світлицю. Я знав, що кондукторша боялася йти до міліції. Ти-ж, Ромо, всіх у цьому невеличкому червоненькому будинку налякав, тебе боялася навіть інженерова собака. М-те Торгакова переказала кондукторші, що ти працюєш сищиком. Та й ти, Ромо, сам не раз натякав на щось спрашне, велике, чого мабуть і сам боявся. В розмовах, де згадувалося ім'я якоїсь великої особи, ти авторитетно казав, що недавно з тією

особою довго говорив про контр-революцію. Ти поді, Ромо, сердито дивився чи на кондукторшу, чи на т-те Торгакову. Ці жінки в такий момент, напевно, почували себе великими контр-революціонерами. Я кілька разів помічав, як знімаючи жувала губи т-те Торгакова. А ти іноді, коли насмілювалася т-те Торгакова заперечити, підносив палець на рівень вуха, сварився ним.

— Ви не забувайте, шановна т-те Торгакова, що ваш небіжчик чоловік, хоч унтер, але офіцер. — Це завжди пригноблювало унтер-офіцершу, хоч істоту її наповнювала радість, що вона шляхетна, що її чоловік був офіцер.

— Маріє Микиповно! — сказав я, ввійшовши в кімнату. — Наме — ось вам гроші.

Кондукторша взяла й знову заплакала.

— Що ви мені в насмішку даєте, чи що? — кризь слюзи питала вона.

— Дурень. Дав-би мені і сліз-би не було, — сказав ти поді, Ромо.

В кімнаті було сумно. Я лише тепер помітив, що на ліжкові не спало ковдри з німфою й сапиром. В кутках висіло чорне павутиння. Підлога давно не вимивалася. Кондукторша більше вже не прибирала свою свілицю. День за днем посуд, одяг ішов на низ до т-те Торгакової. Грамофон із блакитним рупором німо перейшов до перекупки. На моїх очах відбулася руїна господарства маленького, бідненького, але збираного роками.

Ромо, Ромо! Цьому винуваті ми. Може, якби ми не піддурили хазяйки, вона взяла-б якогось квартиранта із грошми.

Мені здавалося, що тебе мучить сумління. Ти став задумливий, тихий, перестав патетично говорити. А одного ранку прокинувшись я не побачив тебе біля мене. Ти не ночував вдома. Я ревнивий: одівшись на скору руку, я побіг до Зосі. Вона вийшла мені назустріч з сонно-п'яними очима, в легенькому капоті. На повненьких ногах без панчіх, взутих лише в невеличкі, опорочені хупром, черевички, гралося цікаве сонце, що заглядало крізь занавіску; воно золотило ледве помітні золоті волоски на рожевій шкірі. Зося, помітивши, що я дуже пильно дивлюся на ноги, соромливо сіла на крісло, опустивши поділ, але одночасно ширше відкрила груди. Вона щойно встала з постелі, почувши мій стук.

— Чого ти прийшов?

— Ти сама?

— Сама.

Справді, який я дурень. Я тепер лише згадав, який ти, Ромо, некрасивий, та крім того - ж Зося не знайомилася з побою.

Я сказав Зосі, що прийшов зацікавитися. Як-раз випав день перших лекцій в інституті. Зося умілася, вдяглася, потім ми з нею поснідали.

— Завтра приїдуть мої батьки. Будь розумний, то й далі буде добре, порадила Зося. — Гляди, не смій захоплюватися, а твої блискучі очі викажуть. А я не хочу обіжати папу й маму. Вони думають, що я ще зовсім маленька дівчина: недавно лише одучила папу садити мене на коліна.

Вона засміялася й сіла мені на коліна. Я боявся опізнитися на лекції. Швиденько позанимався й вийшов на вулицю.

Місто мене вже не так ображало. Може я звук до нього, а може воно подобішало, стало гостинніше. Принаймні люди дивилися звичайно і я йшов по вулиці міста так пвердо, як і на селі. В інституті мені повезло: через одного знайомого мені пощасило взяти роботу, що мала одібрати цілий тиждень, сім день і ночей, які тепер були вільні, бо мали приїхати Зосіні батьки.

Радісний я йшов з лекції додому. В моїх ухах співало місто пісню, ні, не пісню, а гімн радості, щастя. Я сам дивувався, відкіля взявся такий наспрій. Зустрічним я ні з того, ні з свого говорив: «пробачте», підіймав папірець і з галантним поклоном повертав назад, одній бабусі запропонував донести даремно до дому важкий кошик, але вона образилась і мала мене за підозрілу особу, як говорив це її сердитий погляд.

Прийшовши додому, я оповідав цікаві анекдоти кондукторші. Навіть вона сміялася.

— Чи не достали ви грошей, часом, що такі веселі? — спитала вона. На жаль, грошей я не добув. Але що гроші, коли в мене є ось робота. Кондукторша махнула рукою.

— Що мені з вашої роботи? Знаєте що? Мені прапляється квартирант. Може ви десь у якого товариша зможете жити?..

— А Рома?

— Його нема вже другий день.

Де-ж дівся ти, Ромо? Я думав, що ти опинився під автомобілем. Я взяв у Зосі газету, моє серце боліло, я не дихав, коли почав читати «нещасні випадки». Але про Рому, мого друга, там не згадувалось. Я з того часу стежив за газетами, нарешті вирішив, що ти пропав «без вісти».

На другий день після розмови з кондукторшою, мені один повариш запропонував жити з ним і разом учити лекції. Я слізно попрощався з кондукторшою, вийшов з осиропілої світлиці, що була брудна й неприваблива, забравши невеличке своє майно. На щастя мій повариш жив недалеко. Я зацікавився із Зосею й далі. Зося мене познайомила зі своєю мамашею, що була в однаковій мірі й дурна, й горда, й повста. Мамаша мала кілька підборідь, що круглими м'якими складками нависали одне над одним. Вона чванилася з того, що її чоловік інженер. Взагалі в тому районі бідному, некрасивому з сірими будинками, перекупками, якимись людьми, що я їх частенько й тепер зустрічаю на базарі, де вони кричать, вперемішку з непристойностями: «чорна програють, біла виграють», інженер було магічне слово. Воно багатвом нагинало голову й надрізувало язика, а різним «мамашам» давало волю експлуатувати прислуг, годувати їх іржавими оселедцями за п'ятак, бити, — всього не перелічиш. Зосіна мамаша, коли я приходив, наказувала мені випирати ноги, в кімнаті не курити й не кричати, коли я захоплювався, з'ясовуючи біном Ньютона. Вона не залишала своєї доні зо мною насамоті. Вона добре пам'ятала свою молодість. Але стара, знана істина, що молодість не вертається. Інженерша не хотіла, щоб її донька роз'являла ніжні, пекучі рани. Вона спочатку уважно слухала, потім куняла, голова її нахилилася настільки, наскільки дозволяли численні підборіддя. В такі моменти ми з Зосею цілувалися. Найгірше для мене був обід. Я розучився їсти виделкою та ножом, я сидів напружений до триміння. Я слідкував, як хто бере м'ясо, як хто примає виделку. Напевно через мою напруженість я

проливав борщ на скапертину. Інженерша вважала обід паїнством, ні словом не обзивалась, але після обіду вона одводила мене в безлюдний куток і чипала цілу лекцію з настольної книги «Як поводитись у вищому світі». Сама вона строго додержувалася звичаїв, дарма що релігійна була, проте не христилася по обіді — це вважалося за кепський тон. Погано мені жилося, я почував себе не вільно, боявся за свої рухи, не можна навіть було тепло глянути на Зосю. Бідна Зосю. Вона теж нудьгувала. Вона лаяла свою мамашу за очі.

У суботу я з'явився до інженера оновлений: я купив собі одяг та новенькі ботинки на гроші, що я одержав за роботу. Замість похвалити інженерша сказала:

— Істи нічого, а теж...

— Що теж? — скрикнула Зосю. — Ти ніколи незадоволен. Ти недовірлива. Ти оп сидиш тут, як печериця. Тобі, може, заздро, що мені двадцять років?

Зосю я непомітно сіпав за рукав, але це не допомагало — вона «розійшлася». Мамаша спокійно вспала, взяла своє мереживо, лише на дверях спинилась обізвапи свою доню дуркою. Серце своє зігнала на прислузі, з кухні чувся крик інженерші та плач прислуги. Ми цим гармидером скористувалися. Ми обмінялися поцілунками безліч разів. Зосю прип'ягла вухо до свого ротика з підсмикнутою вгору губою:

— Маршене! О, мій любий Маршене! Завтра наші підуть до театру. В мене завтра болітиме голова, я залишуся вдома.

Я швиденько попрощався із Зосею, швиденько збіг по східцях. Я був такий веселий, що ледве не збив з ніг т-те Торгакову, вискочивши з хвіртки. Вона несла кошик, що в ньому боязко задзвеніло скло.

— Куди це ви?

— Додому.

— Що це не видно вашого Рому? — ехидно запипала т-те Торгакова.

Ромо, Ромо! Я про тебе забув. Пробач, друже! А коли перекупка з хіхиканням оповіла про твоє нещастя, називаючи тебе моїм другом, я відрікся від тебе. Я запевняв перекупку, що [ти мій випадковий знайомий. Я согрішив перед тобою більше, ніж апостол Петро перед своїм учителем.

Ромо! Я уявляю після слів перекупки, як тебе спіткало нещастя. Була ніч осіння, тепла, ясна. Ти примружував очі й дивився на небо. Зірки горіли на чорно-синьому небі, як далекі вогники в пустельному степу. Твої думки десь були по-за тобою, ти їх виразно бачив, як своє обличчя у свічаді. Ти забув і про злиденне життя, про недоїдання, ти мріяв. Ти йшов, гордо закинувши голову. На дорозі стояв лихтар, не зоря, а лихтар із неживою електрикою. Лихтар висів на стовпі, де хтось наклеїв невеличку афішу приблизно такого змісту: «Громадяне, допомагайте селу! Місто — селу книгу». Мабуть на плакаті більше нічого не було. Звичайній голові це нічого не дає. Але ти, Ромо, геніальний. Ти забув про зорі і всмоктував очима чорні великі літери. Дві зорі спали тобі замість очей.

— О, люде, які ви мізерні! Ви що-дня ходите, бачите цей плакат і обминаєте його, як і мене! — крикнув або подумав ти. — Але ми з цим живим папірцем рідні. Ми обидва маленькі, непомітні, не варті уваги. Цей папірець почув у мені брапню кров, він став живою істотою, він заговорив своїми ліперами, він переказав мені справжній зміст.

Допіру ти продав мої підручники. На гроші ті ти купив у крамниці пляшку або дві вина, шоколаду, може, ще цукерків. Ти не їв їх, ти беріг їх, як Плюшкін свою плісінь.

Ти навіть боявся додому йти ночувати. Лише коли всі спали в нашому будинку, ти переліз через ворота й заснув із козами, обнімаючи пляшку, як прекрасну жінку. Прокинувся ти раніше, ніж твої сусідки-кози. Денне світло мучило, сліпило твої очі, — ти нетерпляче чекав навечір. Ти виходив усе місто, твої очі призириливо одсікали погляди прохожих, що непорозуміло позирали на вино. Потім ти зайшов до якоїсь установи, де сидів на випертому стільці пвій знайомий. Ти добув там чистенький бланк із печаткою установи. Як це тобі пощастило, я не можу придумати. На бланкові ти щось написав і за когось підписався. Твої руки чудово володіли різними почерками.

Я пам'ятаю ще з гімназії, як ти виставляв собі п'ятворки та підписувався за всіх учителів у своєму щоденнику так гарно, що їх, коли викрився підлог, узяв сумнів, що розписувалася не їхня рука. Підвів тоді тебе класний журнал, де стояли спрункі одиниці, двійки. Ромо! Ти, чипаючи це місце, не сердься, я знаю, що тобі ставили їх здебільшого за неухважність та за те, що ти іноді влучав у вчителеву лисину папірцями, пускаючи їх із гумки.

З бланком ти сміливо ввійшов у театр. І в антрактах ти зворушливо промовляв до публіки:

— Американський аукціон. Прекрасний старий портвейн із княжеських лбохів, — кричав ти що-сили. — Громадяне, на користь селу!

Авкціони поді не були шаблоном і громадяни набавляли по гривенику. Успіх тебе не покидав того вечора. Ти заробив на поганенькому винці чимало. Ти захопився авкціонами. Ромо, ніколи не преба захоплюватися над міру. Тобі повезло на другий і на третій вечір, але на четвертий чи на п'ятий ти звернув на себе увагу якогось чоловіка, що стояв біля входу. Він стояв і нічого не робив. Коли ти показував контролерові свій документ із підписом і печаткою, чоловік, що нічого не робив, витяг голову з коміра, як їжак. Якщо цей чоловік був у окулярах, то він їх зняв, протер хусткою, бо очам здалось, що на папері була печатка його установи.

— Ви з нашої установи? — спитав він.

Ти, Ромо, позеленів, поблід, язик твій онімів. Контролер хутко зиркав то на тебе, то на цього цікавого чоловіка, то на папірець. Біля вашої трійки збиралися люди, що питали один одного «що», «як»?

— Разойдісь. В чом дело? — З цього окрику ти почув дух міліціонера й запрятив.

— Що ви скажете, товаришу, опосередковано цього типа? — спитав службовця міліціонер.

— В нашій установі такого нема.

Публіка загуділа, зашумукалась.

— Пайдьом зі мною. В районі разберьом.

Ти сидиш у кімнаті з маленькими віконцями біля самої стелі. З нудьги ти стежиш за ногами різної форми, різного взуптя, що проходять біля віконць.

Я думав, Ромо, про тебе довго, я довго не міг заснути, але поволі твій образ обволікав туман, а намість нього спавало зосіне обличчя. Я також нетерпляче чекав свого вечора, як і ти.

III

Цілий день я прибирався, що -разу я дивився на годинник. Коли догоріли на високій сірій дзвіниці рожеві промені заходу, я спояв уже на пустирі. Тут було найбезпечніше чекапи. Біля мене нікали собаки, одкидаючи від себе великі тіні. Вони крутилися біля мене, інколи гавкали, але близько не підходили. Нарешті я крізь дірку в паркані побачив, як вийшла пара з будинку: присадкуватий інженер обережно примав руку своєї дружини. До мене долітали уривки їхньої розмови. Вони йшли до театру. Почекавши, поки вони зайшли за хвіртку, я вискочив прожогом із своєї схожанки. Скільки в мені було щастя! Скільки в мені було сили! Я скавав по східцях, як спритний клоун. Зося чекала мене. Вона тихенько пропустила мене в кімнату.

Зося теж нарядилася і причепурилася. Цей вечір для нас був святий. І ми обоє теж були святі. Ми кохали весь світ, нам здавалися люди добрими, щасливими, але ми найщасливішими.

Зося погасила в інших двох кімнатах лампи, а у своїй залишила маленьку лампку з рожевим абажуром. Маленька кімнатка видавала розкішною. Ми мовчали, цоккав рипімічно лише годинник. Зося сіла на ліжку, що стояло біля глухої стіни.

— Марпене, ти ніколи не забудеш мене?

— Ніколи.

— Йди сюди, скинь мені черевики.

Я сів на підлозі, застеленій килимом. Зосіні ноги були красиві. Вона це добре розуміла. Вона навмисне наділа сьогодні коротеньку сукню й взула шовкові панчохи, що привабливо одтіняли литки, які здавалися при рідкому світлі лампки надзвичайно рожевими й пружними.

— Що ще робити, — скинувши черевики, спитав я.

— Сідай на крісло.

Зося встала з ліжка й пішла до високого прюмо. Вона посміхнулася у свічадо, повернулася перед ним спочатку на один бік, а потім на другий. Потім запуспила свої довгі пальці в густе волосся. Вона виймала шпильки і, примаючи їх у зубах, зверталася до мене. Коса впала довгими хвилястими пасмами на плечі, на спину. Зося погасила лямпу. Кімнату наповнила густа темрява. Я не бачив нічого, але чулось, як легенько раптом спірскуювали кнопки, гачки.

Зося прохи одсунула занавіску, в кімнату зазирнуло лагідне живе світло місяця. Я побачив Зосю. Вона спотыла біля вікна в одній сорочці й пильно дивилася кудись на низ.

— Зосю, чого ти задумалась? Може схотыла чогось?

Вона пильно дивилася на свої пальці, що обривали й терли листя калачиків. Я відчував, що думки якісь настирливі заволоділи нею. Часто буває в кожній людини раптова зміна настрою. Їй тяжко з'ясувати; иноді впливає звичайна постать, що того часу проходить біля будинку й по-за своєю свідомістю збуджує приховані глибоко почування, доти ще незнані. Із Зосею прайшлося щось приблизно таке. Вона перемінилася, навіть її брови, що завжди бували безтурботні і служили лише для того, щоб яскравіше відініти й підкреслити веселі очі, тепер погрозово роз'єдналися кількома рисочками; з'явилися маленькі ямки на щоках, що виявляли сумний біль.

— Чого задумалася? Може схотыла чогось? — після довгої павзи спитала вона. — Завжди мені кажуть: «може схотыла чогось, цукерок». Обридло. Ще коли я

була мала, годуючи цукерками, думали, що крім них я нічого не хочу. І вчили навіть так, щоб не пошкодити здоров'ю і вчили через те, що мої подруги вчилися. Якби вони не вчилися, то... Я здавна була; це дало привід говорити, що я розумна. Згодом я себе стала вважати й за красиву, а одного разу, коли фотопрограф, знімаючи мене, розсипав компліменти моїм плечам, шкірі, прохаючи ще на один гудзик розстібнути кофточку, я переконалася, що я справді красива. Мені поді навіть неогидливі були дошки старих, зеленуватих зморщених пальців... Ну, а як людина довідається, що вона найкраща, на чорта поді вчитися, робити... — Зося захвилювалася, в місячному світлі її плечі сіпалися. Вона на момент схопила своє волосся й запулила ними очі.

— Перестань, Зося, — намагався я заспокоїти.

— І от я, — продовжувала напружено Зося, зовсім не зважаючи на мої слова. — Я покохала тебе першого, дуже покохала. Моїм вередкам немає краю. Раз я захопіла, то не буде ніякої перепони. Я цілі вечори, цілі ночі обнімала тебе, і коли ти йшов, як сонце сходило, від мене, моє серце нило, боліло. Після твого уходу я плакала. — Зося здригнулася; видно було, що вона себе досі спримує. Вона зняла ковдру і вкупалася нею. Але її бив холод, вона спускала зубами; інколи тяжко проривався плач. — Мені хотілося тебе собі залишити, залишити назавжди. Мені боляче було, що ти напевно думав про мене, як про розпусну жінку. Мені хотілося, щоб ти став моїм чоловіком. Ти б узяв мене за жінку?, Кажуть же, що я непогана. Але я знала, що ти бідний, що мене, коли я вийду за тебе, батьки проженуть із дому, ми житимемо у злиднях, спочатку не зважати-

мемо на них, а далі станемо підозрілі, сперечатимемося. В такій обстановці я тобі хутко набридну, ти вважатимеш мене за шмапок м'яса, інколи бипимеш, а потім кинеш. А я або повішусь, якщо виспачиш сили, або - ж плюну на все й піду зухвально курити цигарки, говорити непристойності. Яка гидота!

Замовкла Зося, мовчав і я.

Раптом Зося кинулася до мене, як дипина, сіла мені на коліна й обняла мою шию руками.

— Ти - ж не думаєш про мене погано? — Вона не дала мені часу відповісти. Хутко, в муці скрививши обличчя, вона заговорила. — А справді відкіля я взяла, що про мене мусять думати гарно? Я гидка, балована. — Зося схилилася мені на плече.

В неї наспрій нагадував біг хвиль: то підіймався високо з шумом, привогою, то падав зовсім низенько, тихо, лагідно. Я Зосяю такою бачив уперше.

— Я ніколи - б не вийшла за такого тебе, — знову заговорила вона. — Я не хочу працювати, я хочу, щоб я жила, як захотіла, щоб увесь час був мій. Якщо я вийду заміж, так тільки за такого чоловіка, що був - би в мене під подошвою і щоб мав гроші.

— Продаси себе! — через щось знервувавшись, кинув я.

Хтось задзвонив. Ми обоє здригнули. Зося прислухалася.

— Хто - ж це?

Знову протяжно й погрозово протримпів дзвінок.

— Ховайся куди - небудь.

Я оглядав кімнату, але не знаходив підходящого місця.

— Ну, сховайся під ліжко або - що.

Зося накинула щось на плечі, вже під ліжком я почув, як вона відчиняла двері.

— Чого ти так довго не відчиняла? — сердито проговорила мамаша.

— Я заснула, в мене боліла голова.

Інженерша зайшла в зосіну кімнату. Мені здавалося, що вона все пильно оглядає. В кімнату зайшов і інженер із донькою.

— Чого ви так рано прийшли?

— Та, дескать, квитків не дістали, а потім, дескать, погуляли... і вернулись додому.

— Я хочу спати, — промовила Зося.

Батьки залишили кімнату, з кроків можна було знати, що вони перейшли їдальню, середню кімнату й пішли до своєї спальні.

В кімнаті лампи не світили. Я з-під ліжка бачив, що Зося сіла на кріслі пропи мене. Вона не озивалася, напевно чекала поки батьки ляжуть спати. Крізь напіввідчинені двері падав вузенькою смугою жовтий світ. Інженерша підійшла до дверей, одчинила їх. Вона теж уже розділась і видавалася мені ще повстішою.

— На - добраніч, — поцілувала вона Зосю, що кинулася їй назустріч. Потім мамаша ще перехрестила доньку. Вона, скінчивши свої обов'язки, не одходила від кімнати.

— Ти молилася богу? А то я щось не бачу ні вранці, ні ввечері, щоб ти хрестилася.

— Мила моя! — перебив її голос чоловіка, що, мабуть, лежав уже під ковдрою. — Іди спати.

За матір'ю Зося замкнула двері, а другі заціпнула.

— Ну, іди вже до мене, — прошепотіла Зося.

Я виліз з-під ліжка обережно, щоб не зробити шуму. Мені було все те, що я бачив, що я відчував, огидливе,

брудне. Зося лежала на ліжкові, повернувшись до мене обличчям.

— Ну, іди до мене, — повторила вона.

Я захитав головою.

— Я зараз піду від тебе назавжди.

Зося схопила міцно мене руками. — Я тебе не пущу, не пущу. Я тебе залишу в себе до ранку. Хай поді остовпіє мамаша.

Я обережно звільнився. Мені здавалось, що Зося збожеволіла. Я боявся далі залишатися в кімнаті. Я хупенько поцілував і хотів вийти, щоб потім зовсім не заходити в цю кімнату, щоб ніколи не бачити Зосі, її огидливої мамаші...

— Якщо ти не підійдеш до мене зараз, я почну кричати.

Довелося підійти. Я спокійно почав доводити Зосі, що вона загубила розум.

— Хіба ти сама не знаєш, що краще нам розлучитися зовсім?

Зося почала плакати ще далі, то голосніше. В спальні хтось зашумував. Я, скористувавшись, що Зося не дивилась на мене, мерщій вибіг із кімнати. Коли мої руки взялися за защіпку вихідних дверей, інженер крикнув:

— Мила моя, студент, дескать, тікає.

Я озирнувся. Двері із спальні були відчинені. Інженер стояв коло дверей блідий. Я насилу знайшов защіпку.

Лише на вулиці я почув себе вільно. Більше я не піду до Зосі, — це була велика жертва, бо пропадали уроки із сніданням та обідом.

Місто було в тумані, лихтарі виднілися жовтими кволими масними плямами. На станції одноманітно

маневрували паровози. Я повернув назад голову, щоб ще раз глянути на вікна інженерової квапири. По всіх вікнах горіли лямпи, инколи по занавісці перебігала чиясь покvapлива тінь. Мені тяжко було одійти від будинку. Я Зосю кохав. Я злився на себе, що я, здоровий чоловік, з недурною головою, з міцними руками, не маю нічого, не можу навіть, якби і схотів, одружитися. Бідна Зося, що їй казала мамаша?

Потім, коли мені довелося ходити до інституту, куди дорога йшла повз цей невеличкий червоний будинок, я обминав його. Знову доля моя ставилась часом дуже суворо до мене, часом пестила й поді життя мені всміхалось. Взимку я вже постійно добував собі роботу. Одержавши за одні рисунки багатенько грошей, я згадав про кондукторшу. Коли спемніло, я, одягшись в товаришеве пальто та кепі, вийшов із дому. Падав лапатий сніг, йому немов раділо кожне обличчя. Діти зі сміхом спускались з гори, зустрічні весело, безтурботно розмовляли, сірєнвкі спарі будинки посвіжішали, підчепурились сніжною пудрою.

Ромо! Того вечора я зустрів тебе. Ти був блідий, инколи кашляв. Твоє пальто безсоромно виспавляло на вітер шматки клоччя, одірвані латки. Твій правий ботинок перев'язаний був товстою шпагапиною. Я насилу тебе впізнав, обличчя заросло некрасивою нечісаною бородою, ніс загострився. Шию ти закутав якоюсь старою порваною хусткою. Під лівою пахвою ти ніс афіші, що, напевно, їх треба було тобі розклеювати завтра, а права рука тримала цеберку, відкіля витикався великий держак віхтя.

Ромо, Ромо! Я не підійшов до тебе. Чи, може, через те, що не хотілося, щоб ти мене бачив чисто одягне-

ного й червонощого, чи може боявся розплакатися, бачучи таким мого друга. Я стояв на другім боці вулиці. Ти зайшов у парикмахерську, де, напевно, дав афішу. Я почекав, поки ти вийшов, в думці попрощався з тобою й побажав тобі всього найкращого.

Дорога моя вела до кондукторші, і я щасливо стищував у кулаці гроші, що мав віддати. Пішов я через пустир, щоб не зустріти нікого з інженерової родини. Проліз через проламаний паркан. На подвір'ї було пусто. Вийшов на другий поверх. Тихо постукав у двері кондукторші. Ніхто не відповідав. Але із середини долітали веселі звуки: од чийсь танків гуділа долівка, хтось приспівував, хтось напиривкував на балалайці. Я вдруге постукав скільки сили.

— Хто там? — спитав голос кондукторші, що став хрипкий, немов його застудили. — Це я...

Двері відчинилися. У світлиці біля столу мені кинувся на-віч спіл без скапертини, з багатвом порожніми й повними пляшками. На табуретці сидів чоловік з балалайкою й з перев'язаним оком, проти нього стояла в бідній коротенькій сукні незнайома жінка з цигаркою в зубах. В кімнаті було накурено, смерділо горілкою. Мені тяжко було дивитися на все це. Я знав, що я дуже, дуже винуватий...

— Маріє Микишовно, напе вам ваші гроші.

Кондукторша хрипко засміялася.

— З тебе - б могорич.

— Клич його сюди, — удавано дитячим голосом пропихала незнайома жінка.

Я не чекав, поки мене силоміць посадять за спіл.

Я не попрощався, з важкою головою вибіг із невеличкого червоного будинку.

Ромо! Я спочатку мучився, обвинувачував себе. Але час покривав забуттям невеликий червоний будинок, заносив його мулом у моїй пам'яті. Лише, пишучи листа, я, як дбайливий археолог, розкопав цих людей і, наскільки мав сили, одухотворив їх. Принаймні для мене вони зовсім ожили. Все, звичайно, перемінилося з того часу. Я одірвався од того кола й більше вже не зустрічав ані т-те Торгакової, ані кондукторші. Зустрів я лише Зосю. Вона йшла під руку з якимсь повним руським чоловіком у кашкеті з молоточками. За ці прироки Зося прохи поповніла, але залишилася так само приваблива й гарна. Вона помітила мене раніше, ніж я її.

— Здрастуйте. Знайомтеся, це мій чоловік.

— Інженер Гусаков — пробасив інженер, ввічливо просягаючи мені руку.

Мені незручно було стояти, я не знав про віщо розмовляти. Ми не довго побалакали про те, відкіля я йду та де були подружжя.

— Так ви-ж заходьте до нас. Наша адреса... Напиши, Мусю, нашу адресу й дай Маршену.

Інженер почав писати в блокноті. Зосіні очі сміялися.

— Заходьте до нас у середу.

Інженер подав мені папірець.

— Да, да. Заходьте в середу, щоб Зосінька не нудьгувала.